

خلاقیت، نقش خانواده و راهبردهای عملی پرورش آن

قرحناز فرد — کارشناس ارشد روان شناسی، منطقه ۱۶ تهران

کلیدواژه‌ها: خلاقیت، انگیزه، کودک، رشد فکری، رشد روانی.

بصر آغاز

کار است اصولاً، انگیزه زمینی ایجاد می‌شود که شخص کار را جالب، جذاب و رضایت‌آمیز ببیند و به انجام آن علاقه‌مند شود. برای ظهور و تقویت خلاقیت در افراد باید محل تقاطع این سه عنصر مشخص شود؛ زیرا این محل تقاطع، ترکیب پر قدرتی است که شخص را به سوی خلاقیت سوق می‌دهد. رشد و توسعه‌ی خلاقیت به عوامل مختلف فردی و اجتماعی مانند هوش، خانواده، ویژگی‌های شخصیتی و... غلبه بر موانع مختلف فردی و اجتماعی مانند ترس از شکست، توانایی محدود کننده و... نیز وابسته است (حسینی، ۱۳۹۸).

هر چند توانایی تفکر خلاق به طور بالقوه و به نحو فطری در انسان به وجود آمده است اما ظهور آن مستلزم پرورش آن است. پرورش این اساس، برنامه‌های متعددی یا عنوان «فنون آموزش و پرورش خلاقیت» تدوین شده است که در این نوشته به موارد متعددی از آن اشاره خواهیم کرد.

از ویژگی‌های بارز انسان و محور اساسی زندگی او، قدرت تدبیر است. انسان در طول زندگی خود، هرگز از اندیشه و تفکر فارغ نبوده و همراه با نیروی تفکر صحیح، تصمیم گرفته و توانسته است مسائل و مشکلات را حل کند و به رشد و تعالی نایل آید. برای پیشرفت در صنعت، اقتصاد و همدی علوم و هنرها و جهت نایل به احساس رضایت‌مندی از خود، نیازمند تفکری خلاق و نوگور هستیم؛ این خلاقیت، در صعب‌ترین مسأله‌ها ما نهمه است و در نحوه‌ی زندگی ما تأثیر دارد. تحولات سریع عصر کنونی، نیازمند حل مسائل به گونه‌ای خلاق است.

هر چند علم، توسعه و پیشرفت نیاز اولیه‌ی بشر امروزی است اما علم به خودی خود، حاصل حل بسیاری از مسائل نیست بلکه نیروی خلاقیت است که می‌تواند مسائل را به گونه‌ای خلاقانه حل کند.

خلاقیت چیست؟

صاحب‌نظران تعریف‌هایی از خلاقیت ارائه داده‌اند؛ رایج‌ترین تعریف عبارت است از «ایجاد طرحی جدید یا ارزش و مناسب». خلاقیت دارای عناصر تشکیل‌دهنده‌ی نیز است؛ اولین عنصر، طعم و مهارت‌هاست که مربوط به استعداد آموزش و تجربه در یک زمینه‌ی خاص است و به عنوان «مواد اولیه‌ی کار» محسوب می‌شود؛ زیرا برای این که افراد در یک حوزه‌ی خاص خلاق شوند، باید مهارت لازم در آن زمینه را داشته باشند.

عنصر دوم، «مهارت‌های تفکر خلاق» است. همدی افراد از ویژگی‌های «معلمی» برخوردارند که باعث می‌شود آنان بتوانند طعم و مهارت‌های خود را در راه جدیدی به کار برند. این ویژگی‌ها یا «مهارت‌ها» را می‌توان با آموزش و تجربه گسترش داد. عنصر سوم، انگیزه است. انگیزه «میل به کار به خاطر همان

نقش خانواده در رشد و پرورش خلاقیت

در تحقیقات متعددی ثابت شده است ظهور خلاقیت با موقعیت خانوادگی ارتباط نزدیکی دارد. متخصصان معتقدند که میزان خلاقیت را می‌توان با ایجاد محیط مناسب خانواده‌ی افزایش داد. با توجه به این که دوران کودکی حساس‌ترین مرحله در رشد خلاقیت است، خانواده‌ی بنیادی‌ترین عنصر در شکل‌گیری خلاقیت به شمار می‌آید.

والدینی که فرزندان خلاق پرورش می‌دهند دارای ویژگی‌هایی‌اند و نکاتی را رعایت می‌کنند؛ از جمله:
۱. ایجاد ارتباط مثبت یعنی ولایت‌گویی زیاد بین کودک و خود
۲. ایجاد روابط مودت‌آمیز در خانواده که موجب احساس امنیت عاطفی و روانی در کودک می‌شود

کودک در لیلاج و حلافت (کامیابی، ترجمه‌ی علم زاده و عطیعی، ۱۳۸۶)

چگونه می‌توانید یک لریابی منطقی از خلاقیت کودک خود به عمل آورید؟

کودک در سنین مختلف انواع متفاوتی از رفتارهای خلاق را نشان می‌دهند در این جایک راهنمای ساده در باره‌ی نوع خلاقیتی که ممکن است در سنین مختلف در کودک مشاهده کند آمده است:

۳. دادن استقلال به کودکان و آزادی فکر و عمل به آن‌ها

۴. فرصت ناشی به کودکان برای بیان احساسات مثبت و منفی

۵. ایجاد جوی آرام، آزاد و عاری از فشار

۶. پرهیز از تهدید، تمسخر، سرزنش و تنبیه کودکان

۷. فرار دادن حلافت در دستور کار ذهنی خود در زمانی که

کودک در کنار آن هاست و تشویق کودک به حل مسائل به شیوه‌ی

خلاقه

۸. دانش ایتکار عمل و انگیز مناسب بودن برای برنگیختن

سن	رشته	نوع‌های از رفتار خلاق
۳-۴	الگو خپدن قالتی پلخس موسیقی	<ul style="list-style-type: none"> • عیوار صرفاً تکرار النگ‌هایی که شنیده‌اند، ملودی‌هایی سازند و • با کلمات نامفهوم خود را بر روی النگ‌های آشنا بکنارند • بازی با خطوط، اشکال و رنگ‌های مختلف • ایجاد ترکیب‌هایی از صدا با وسایل موسیقی، وسایل منزل و اسباب بازی
۴-۵	قالتی بازی با کلمات رؤیا	<ul style="list-style-type: none"> • ترکیب رنگ‌ها به روش‌های جدید تا به کار بردن هم ظلم و هم انجمنان • بازی با صداها و معانی کلمات (اغلب هنگام صحبت کردن با خودشان) • خلق صمداری‌های خیالی یا ایفای نقش شخصیت‌های ساختگی که حوادث ساختگی را بازی می‌کنند
۶-۷	تئیری مجمعه‌سازی ساختی خلاق روابط اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> • آزمایش با ترکیب کردن صفاها زیر نظر سرگروه استفاده از عملها به عنوان شکلی از هنر • به کار بردن خاک رس، گله و سایر مواد برای ساختن شکل‌های مختلف • ساختن و اجرای نمایش، اما شامل لباس‌ها، النگ‌ها و مکالمات • اختاد رابطه‌های تازه و مفید برای درگیری‌های بین خود و دیگران
۸-۹	فصده‌گویی لباس	<ul style="list-style-type: none"> • دنبال کردن مجموعه داستان‌های مرتبط به هم با شخصیت‌ها و موقعیت‌های بدیع • پیش هم قرار دادن وسایل به‌طور حساب شده که روش‌های گوناگون لباس پوشیدن را به طریقی غیر معمول با رنگ‌بند ترکیب کند
۱۰-۱۱	اعداد زمان	<ul style="list-style-type: none"> • بازی با روش‌های استفاده از اعداد برای تشریح موضوعات • خلق کلمات یا زمان‌های سزی با خپلهر و برادر یا گروه کوچکی از دوستان
۱۲-۱۳	ماتریس‌ها اطلاعات رنگرشی	<ul style="list-style-type: none"> • مطالعه و بررسی دستگاه‌های مکانیکی و الکترونیکی • ساختن مجدد آن‌ها یا به کار بردن آن‌ها، روش‌های جدید • جمع‌آوری اطلاعات به روش‌های منطقی، آزمایش و به کار بردن • استدلال استقرایی و خیالی • بیان ایده‌ها با استفاده از اسفاده و تشبیه در نظم و ستر

۵. حدود تغییرات ستر می‌گیرند تدریجاً است. کودک در هر سن اشکال پهنه‌تری از رفتارهای خلاق خاص سنین پایین‌تر و اشکال کم‌تر پهنه‌تری از رفتارهای خاص سنین بالاتر از خودشان نشان می‌دهد.

راهبردهای عملی پرورش خلاقیت

۱. حفظ انگیزه‌های درونی

الف- تکنیکوی دانش آموزی را برانگیزانید (مثال: جالب‌ترین چیزی که در مدرسه یاد گرفتید، چه بود؟)

ب- پرسش از فعالیت‌های جاری و آتی دانش آموزی (مثال: برای رسیدن به هدفی مشخص مقصد به دست آوردن وسیله‌ای دکور، چه راه‌هایی را انتخاب می‌کنید و چه فعالیت‌هایی را انجام می‌دهید؟)

پ- سؤال از کم و کسری و نواقص موجود در جهل دانش (مثال: هواپیما چه نقصی دارد؟)

ت- تکاملی انجام طرح‌های مختلف (با توجه به اهمیت تلاش و کوشش در خلاقیت، دانش آموز را باید طوری آموزش داد که وقتی به هدف رسید، از تلاش باز نماند و فقط برای رسیدن به نتیجه و پاداش تلاش نکند) (منطقی، ۱۳۲۹)

۲. دامن زدن به تخیلات

الف- تکمیل نقاشی‌های نیمه کاره

ب- تهیهی نقاشی‌های تخیلی (تصور زندگی در سیاره‌ای دورافتاده)

پ- تکمیل داستان‌های نیمه کاره (افزودن مطالبی به آن مطابق علاقه‌ی فرد)

ت- انتخاب غیر معمول‌ترین راه‌ها (استفاده‌های غیر معمول از یک شیء)

ث- مثل و تشبیه چیست؟ (لبه‌های آسمان را نگاه کردن و شباهت آن‌ها را بیان کردن، ریختن جوهر روی کاغذ و تا زدن و اضافه یا کم کردن بعضی قسمت‌ها و تصور شکل بدست آمده که شبیه چیست.)

ج- لیبل بازی‌های جدید

۳. افزایش درک حسی

الف- چیست؟ چه می‌بینیم؟ (دیس از نور و یادداشت کردن آن چه دیده می‌شود و سپس دیس از نزدیک و یادداشت کردن آن چه از نزدیک دیده می‌شود و مقایسه‌ی تطویرات)

ب- تهیهی تابلوهای گوناگونی (تهیهی تابلوهای رنگ‌های طبیعی، برگ درختان و گلبرگ گل‌ها...)

پ- تهیهی کارهای تخیلی (درخت رایحه شکل سینه‌ای فضایی در کورس، یا حیوانات اسکال و جانوران رایحه‌طور برجسته ساختن...)

۴. نویسندگی و خواندن خلاق

الف- تهیهی یک کتاب مصور (فانسی یک متن و کشیدن تصویر برای هر قسمت)

ب- خواندن یک کتاب و ادامه دادن آن (مثال: ماهی نیلی

هرگز رسید به دریا... ادامه دادن داستان)

پ- ارائه‌ی یک داستان ناقص و کامل کردن آن به چند صورت (پایان غم‌انگیز یا خوشحال کننده یا ترسناک...)

۵. تکمیل اشیا و امور ناقص

الف- تصویر ناقص فانس و کامل کردن آن (به نحوی که جالب‌تر، زیباتر و لیتکاری‌تر باشد)

ب- ارائه‌ی تصویر ناقص و ادغام کردن آن با حل مسئله (مثل ماهی را طوری کامل کنید که در آب نماند)

عناصر تشکیل دهنده‌ی خلاقیت عبارت‌اند از: قلمرو مهارت‌ها،

مهارت‌های تفکر خلاق و انگیزه

راهبردهای عملی پرورش خلاقیت شامل: حفظ انگیزه‌های درونی، دامن زدن به تخیلات، افزایش درک حسی، نویسندگی و خواندن خلاق، تکمیل اشیا و امور ناقص و پرورش و وحدت بخشیدن به ابعاد متناقض در کودکان است

پ- اجرای نمایش به صورت پانتومیم و اجرای آن به صورت واقعی توسط کودکان

ت- بازی‌های نمایش گونه و مبهم و کامل کردن آن به نحوی ابتکاری و غیر معمول

۶. پرورش و وحدت بخشیدن به ابعاد متناقض در کودکان

الف- ایجاد روحیه‌ی علمی همراه با دیناری، شوخ طبعی سرگرمی و تفریح

ب- ایجاد تعادل بین تمرکز شهودی و تمرکز نظری (مفرد تشریح نماز، روزه و ادعیه و ایجاد روحیه‌ی تمرکز درباره‌ی نظم موجود در گل‌های پدیده‌های طبیعی و دست‌نورد‌های بشری و کشف روابط منطقی میان آن‌ها)

منابع

۱. املی، ترزا، شکوفایی خلاقیت، ترجمه‌ی حسن قاسمی‌پور و پروین عطی‌پور، چاپ چهارم، نشر دنیای نو، تهران، ۱۳۸۹.
۲. حسین، احمد، استعدادهای خلاقیت و شیوه‌های پرورش آن، انتشارات استان قدس رضوی، تهران، ۱۳۷۸.
۳. منطقی، مرتضی، مجموعه‌ی طرح درس‌های کارگاه آموزشی طرح جامع آموزش معلمان ابتدایی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۹.